

Arweiniad atodol:

cydraddoldeb, hawliau
dynol a Saesneg fel iaith
ychwanegol

Hydref 2017

Diben Estyn yw arolygu ansawdd a safonau mewn addysg a hyfforddiant yng Nghymru. Mae Estyn yn gyfrifol am arolygu:

- ▲ ysgolion a safleoedd meithrin a gynhelir gan, neu sy'n cael arian gan awdurdodau lleol
- ▲ ysgolion cynradd
- ▲ ysgolion uwchradd
- ▲ ysgolion pob oed
- ▲ ysgolion arbennig
- ▲ unedau cyfeirio disgyblion
- ▲ ysgolion annibynnol
- ▲ addysg bellach
- ▲ colegau arbenigol annibynnol
- ▲ dysgu oedolion yn y gymuned
- ▲ gwasanaethau addysg awdurdodau lleol ar gyfer plant a phobl ifanc
- ▲ addysg a hyfforddiant athrawon
- ▲ Cymraeg i oedolion
- ▲ dysgu yn y gwaith
- ▲ dysgu yn y sector cyfiawnder

Mae Estyn hefyd:

- ▲ yn rhoi cyngor ar ansawdd a safonau mewn addysg a hyfforddiant yng Nghymru i Gynulliad Cenedlaethol Cymru ac eraill
- ▲ yn cyhoeddi achosion o arfer dda yn seiliedig ar dystiolaeth arolygu

Cymerwyd pob rhagofal posibl i sicrhau bod y wybodaeth yn y ddogfen hon yn gywir adeg ei chyhoeddi. Dylid cyfeirio unrhyw ymholiadau neu sylwadau ynglŷn â'r ddogfen hon/cyhoeddiad hwn at:

Yr Adran Gyhoeddiadau

Estyn

Llys Angor

Heol Keen

Caerdydd

CF24 5JW neu drwy anfon ebost at cyhoeddiadau@estyn.llyw.cymru

Mae'r cyhoeddiad hwn a chyhoeddiadau eraill gan Estyn ar gael ar ein gwefan:

www.estyn.llyw.cymru

Cyfieithwyd y ddogfen hon gan Trosol (Saesneg i Gymraeg).

© Hawlfraint y Goron 2017: Gellir aildefnyddio'r adroddiad hwn yn ddi-dâl mewn unrhyw fformat neu gyfrwng ar yr amod y caiff ei aildefnyddio'n gywir ac na chaiff ei ddefnyddio mewn cyd-destun camarweiniol. Rhaid cydnabod y deunydd fel hawlfraint y Goron a rhaid nodi teitl y ddogfen benodol/y cyhoeddiad penodol.

Beth yw'r diben?

I roi arweiniad i arolygwyr ar gyfer cydraddoldeb.

Ar gyfer pwy y mae wedi'i fwriadu?

Arolygwyr ysgolion a gynhelir ac ysgolion annibynnol, lleoliadau a gynhelir a'r sector ôl-16/AB

Pryd y dylid dechrau defnyddio'r arweiniad?

Medi 2017

Cynnwys

Arweiniad atodol	1
1 Cyflwyniad	2
2 Arfarnu cydraddoldeb a hawliau dynol	4
3 Saesneg fel iaith ychwanegol	6

Arweiniad atodol:

Y dogfennau allweddol Estyn sy'n rhoi arweiniad ar weithgarwch arolygu yw'r llawlyfrau arweiniad arolygu ar gyfer pob sector. Fodd bynnag, rydym yn llunio arweiniad atodol hefyd i helpu arolygwyr i ystyried agweddau penodol ar addysg a hyfforddiant ymhellach.

Mae'r dogfennau arweiniad atodol yn amlinellu rhai egwyddorion, ystyriaethau ac adnoddau allweddol ar gyfer arolygwyr. Maent yn ymwneud â phob sector y mae Estyn yn ei arolygu, oni bai bod y dogfennau'n datgan eu bod ar gyfer sector penodol. Maent yn ymhelaethu ar agweddau penodol ar addysg/hyfforddiant (e.e. arolygu llythrennedd) neu ffyrdd o gynnal arolygiadau (e.e. defnyddio teithiau dysgu) neu drefniadau arolygu penodol (e.e. arweiniad ar arolygu ysgolion eglwysig).

Nid nod y dogfennau arweiniad atodol yw bod yn gynhwysfawr. Nid yw'n ofynnol i arolygwyr weithio trwyddynt yn drwyadl wrth ymdrin ag unrhyw agwedd benodol ar arolygiad. Fodd bynnag, gallent fod yn ddefnyddiol i arolygwyr wrth iddynt ymateb i gwestiynau penodol sy'n dod i'r amlwg yn ystod arolygiadau neu pan fyddant yn dymuno myfyrio neu ymchwilio ymhellach.

Gallai'r dogfennau arweiniad atodol helpu darparwyr i gael dealltwriaeth o drefniadau arolygu Estyn hefyd. Gallent fod yn ddefnyddiol i ddarparwyr hefyd o ran arfarnu agweddau penodol ar eu darpariaeth eu hunain.

Mae ein gwaith arolygu wedi'i seilio ar yr egwyddorion canlynol:

- Bydd arolygwyr yn mynd ati i arolygu'n gadarnhaol, i sicrhau mai'r profiad dysgu proffesiynol gorau posibl fydd hwn ar gyfer y staff ym mhob darparwr
- Bydd arolygwyr yn arolygu ar sail dull sy'n cael ei arwain gan y dysgwr
- Bydd arolygwyr bob amser yn canolbwyntio'n gryf ar ansawdd yr addysgu a'r dysgu
- Bydd arolygwyr yn chwilio am arfer arloesol, graff
- Bydd arolygwyr yn teilwra gweithgareddau'r arolygiad yn unol â'r amgylchiadau ym mhob darparwr, cyhyd â phosibl
- Bydd arolygwyr yn hyblyg ac yn ymateb i ganfyddiadau sy'n dod i'r amlwg, ac yn defnyddio ystod gynyddol yr adnoddau a dulliau arolygu sydd ar gael
- Bydd arolygwyr yn ystyried popeth yn y fframwaith arolygu, ond byddant yn adrodd ar y cryfderau a'r gwendidau allweddol yn unig ym mhob darparwr

1 Cyflwyniad

Mae dyletswydd cydraddoldeb y sector cyhoeddus yn creu gofyniad statudol ar ddarparwyr i roi sylw priodol i'r angen i hyrwyddo cydraddoldeb, dileu gwahaniaethu a meithrin perthnasoedd da ar sail 'nodweddion gwarchoddedig' fel hil, rhyw ac anabledd. Rhoddir mwy o fanylion yn adran dau, ond yn y bôn, dylai arolygwyr edrych am dystiolaeth – fel amcanion cydraddoldeb a gwybodaeth berthnasol gyhoeddadedig – fod darparwyr yn mynd i'r afael â materion allweddol sy'n effeithio ar grwpiau gwarchoddedig gwahanol a bod camau effeithiol ganddynt i fynd i'r afael ag anfantais bosibl y gallant ei dioddef, fel cyrhaeddiad gwahaniaethol, cyfraddau gwahardd a bwlio.

Ymdrinnir ag agweddau ar gydraddoldeb a hawliau dynol drwy bum maes arolygu'r fframwaith arolygu cyffredin.

Mae'r maes arolygu cyntaf yn canolbwyntio ar safonau. O dan y maes arolygu hwn, bydd arolygwyr yn ystyried perfformiad grwpiau dysgwyr gwahanol, gan gynnwys grwpiau lleiafrifoedd ethnig, ffoaduriaid, ceiswyr lloches, gweithwyr mudol, sipsiwn a theithwyr, dysgwyr ag anableddau, rhyw ac ati.

Mae'r ail faes arolygu yn ymwneud â lles ac agweddau at ddysgu. Yn y maes hwn, bydd arolygwyr yn barnu'r materion hynny y mae gan y darparwr rywfaint o ddylanwad drostynt, fel a oes dealltwriaeth sicr gan ddysgwyr (gan gynnwys y rhai o grwpiau gwahanol) o sut gallant ddod yn iach, ac i ba raddau maent yn teimlo'n ddiogel ac yn rhydd rhag cam-drin corfforol a llafar yn yr ysgol. Dylai arolygwyr ystyried tueddiadau yn y gyfradd bresenoldeb gyffredinol a'r wybodaeth ddiweddaraf sydd ar gael, gan nodi unrhyw amrywiadau rhwng grwpiau penodol o ddysgwyr. Hefyd, dylai arolygwyr ystyried ffactorau lliniaru arwyddocaol, er enghraifft yn gysylltiedig â symudedd dysgwyr, lle y bo tystiolaeth gadarn i'w cefnogi.

Mae'r trydydd maes arolygu yn ymwneud ag addysgu a phrofiadau dysgu. Yn y maes hwn, dylai arolygwyr arfarnu i ba raddau y mae gan athrawon ddisgwyliadau uchel o'r holl ddysgwyr. Dylai arolygwyr arfarnu pa mor dda mae cwricwlwm y darparwr yn darparu ar gyfer grwpiau penodol o ddysgwyr, yn enwedig y rhai â medrau a dealltwriaeth ddatblygedig, y rhai ag anghenion dysgu ychwanegol a disgyblion â Saesneg fel iaith ychwanegol.

Y pedwerydd maes arolygu yw gofal, cymorth ac arweiniad. Dylai arolygwyr arfarnu pa mor dda mae'r darparwr yn olrhain ac yn monitro cynnydd a lles dysgwyr, gan gynnwys presenoldeb ac ymddygiad, wrth iddynt symud drwy'r darparwr. Dylai arolygwyr ystyried pa mor dda mae'r darparwr yn defnyddio'r wybodaeth hon i ystyried cynnydd grwpiau penodol, er enghraifft y disgyblion hynny y gallai eu hamgylchiadau olygu eu bod yn tangyflawni, neu'r disgyblion sy'n fwy abl. Dylai arolygwyr arfarnu i ba raddau mae dysgwyr, gan gynnwys y rhai o wahanol grwpiau fel y rhai sy'n gymwys i gael prydau ysgol am ddim, yn ymgymryd â chyfrifoldebau ac yn chwarae rhan yn y darparwr ac yn y gymuned ehangach.

Dylai arolygwyr arfarnu pa mor dda mae rhaglen addysg bersonol a chymdeithasol y darparwr yn ategu datblygiad medrau cymdeithasol ac emosiynol pob dysgwr, gan gynnwys dysgwyr o gefndiroedd difreintiedig. Dylai arolygwyr fwrw golwg ar ba mor

dda mae'r darparwr yn helpu disgyblion i ddeall materion yn ymwneud â chydaddoldeb ac amrywiaeth, ac yn datblygu gwerthoedd goddefgarwch a pharch. Dylent ystyried i ba raddau mae'r ddarpariaeth yn herio ystrydebau yn agweddau, dewisiadau a disgwyliadau dysgwyr a pha mor dda y mae'n hyrwyddo hawliau dynol. Dylent ystyried pa mor dda mae'r darparwr yn datblygu gwybodaeth a dealltwriaeth dysgwyr o aflonyddu, gwahaniaethu, bwlio ar sail hunaniaeth ac eithafiaeth.

Bydd arolygwyr yn ystyried y ddarpariaeth ar gyfer diogelu plant. Byddant yn bwrw golwg ar ba mor effeithiol yw ei threfniadau ar gyfer atal a mynd i'r afael â bwlio, aflonyddu a gwahaniaethu. Dylai arolygwyr ystyried sut mae'r darparwr yn cadw dysgwyr yn ddiogel rhag peryglon radicaleiddio.

Mae maes arolygu pump yn ymwneud ag arweinyddiaeth a rheolaeth. Mae pedwar gofyniad adrodd, ac mae'r pedwar yn ymwneud â'r effaith a gaiff arweinwyr a rheolwyr o ran diwallu anghenion dysgwyr o grwpiau gwahanol.

Mae'r arweiniad atodol hwn yn rhoi rhywfaint o wybodaeth ychwanegol ar gyfer arolygu'r meysydd hyn.

2 Arfarnu cydraddoldeb a hawliau dynol

Amcanion cydraddoldeb a chynlluniau cydraddoldeb strategol

Deddf Cydraddoldeb 2010

Mae Deddf Cydraddoldeb 2010 (y Ddeddf) yn crynhoi ac yn disodli'r cyfreithiau gwrthwahaniaethu blaenorol mewn un Deddf.

Mae'r Ddeddf yn cynnwys **dyletswydd cydraddoldeb y sector cyhoeddus** newydd (y 'ddyletswydd gyffredinol'), gan ddisodli'r dyletswyddau ar wahân yn ymwneud â hil, anabledd a chydraddoldeb rhywiol. Daeth hon i rym ar 5 Ebrill 2011.

Beth yw'r ddyletswydd gyffredinol?

Mae'n ofynnol i awdurdodau cyhoeddus¹ (darparwyr) roi sylw priodol i'r angen i:

- 1 ddileu gwahaniaethu, aflonyddu ac erledigaeth anghyfreithiol ac ymddygiad arall sydd wedi ei wahardd gan y Ddeddf
- 2 hyrwyddo cyfle cyfartal rhwng pobl sy'n rhannu nodwedd warchoddedig berthnasol a'r rhai nad ydynt
- 3 meithrin perthynas dda rhwng pobl sy'n rhannu nodwedd warchoddedig a'r rhai nad ydynt

Mae'r arweiniad hwn yn cyfeirio at y tair elfen hon fel tri 'nod' y ddyletswydd gyffredinol, ac felly pan fyddwn yn trafod y ddyletswydd gyffredinol, rydym yn golygu pob un o'r tair nod.

Mae'r Ddeddf Cydraddoldeb yn cwmpasu'r un grwpiau a oedd yn cael eu gwarchod gan ddeddfwriaeth bresennol yn ymwneud â chydraddoldeb – oed, anabledd, ailbennu rhywedd, hil, crefydd neu gred, rhyw, cyfeiriadedd rhywiol, priodas a phartneriaeth sifil a beichiogrwydd a mamolaeth – ond mae'n ehangu rhai nodweddion gwarchod i grwpiau nad oeddent yn cael eu cynnwys yn flaenorol, ac mae hefyd yn cryfhau agweddau penodol ar y gyfraith cydraddoldeb. Gelwir y rhain yn fwy cyffredin erbyn hyn fel y nodweddion gwarchoddedig, a chyfeirir at y grwpiau fel y grwpiau gwarchoddedig.

Nodwch hefyd, mewn perthynas â'r rhestr o nodweddion gwarchoddedig, nad oes rhaid i ysgolion ystyried nodwedd warchoddedig oed wrth ddarparu addysg i ddisgyblion, neu wrth ddarparu buddion, cyfleusterau neu wasanaethau iddynt. Nid oes rhaid i ysgolion felly ystyried hyrwyddo cyfle cyfartal rhwng disgyblion o oed gwahanol, nac ystyried sut i feithrin perthynas dda rhwng disgyblion o oed gwahanol. Eithriad cyfyngedig yw hwn sydd yn gymwys yng nghyd-destun oed yn unig. Bydd angen i ysgolion roi sylw priodol o hyd i'r ddyletswydd gyffredinol mewn perthynas â phob un o'r nodweddion gwarchoddedig eraill.

¹ Mae awdurdodau cyhoeddus yn cynnwys awdurdodau lleol, ysgolion a gynhelir, colegau AB ac AU.

Dyletswyddau penodol yng Nghymru

Mae ystod o ddyletswyddau penodol hefyd y mae angen i ddarparwyr roi sylw iddynt. Diben bras y dyletswyddau penodol yng Nghymru yw helpu darparwyr wrth iddynt gyflawni'r ddyletswydd gyffredinol ac i gynorthwyo tryloywder.

Amcanion cydraddoldeb a chynlluniau cydraddoldeb strategol

Diben cynllun cydraddoldeb strategol yw dogfennu'r camau y mae darparwr yn eu cymryd i gyflawni ei ddyletswyddau penodol.

- Rhaid i ddarparwyr gyhoeddi amcanion strategol a bod wedi llunio cynllun cydraddoldeb strategol erbyn 2 Ebrill 2012. Dylai amcanion strategol gael eu hadolygu bob pedair blynedd, o leiaf
- Rhaid i ddarparwyr hefyd gyhoeddi adroddiad cydraddoldeb blynyddol erbyn 31 Mawrth bob blwyddyn sy'n cynnwys manylion ar gynnydd tuag at gyflawni pob un o'r amcanion cydraddoldeb

Rhestr wirio arolygu²

At ddibenion Estyn, y prif bwyntiau y dylech eu hystyried yw:

- a yw'r darparwr wedi cyhoeddi amcanion strategol (rhaid eu hadolygu o leiaf bob 4 blynedd), cynllun cydraddoldeb strategol ac adroddiad cydraddoldeb blynyddol
- a yw'r cynllun yn cynnwys disgrifiad o'r darparwr a'i amcanion cydraddoldeb
- y camau y mae wedi'u cymryd neu'n bwriadu'u cymryd i fodloni ei amcanion, ac o fewn ba raddfa amser
- ei drefniadau ar gyfer monitro cynnydd o ran bodloni ei amcanion cydraddoldeb ac effeithiolrwydd y camau y mae'n eu cymryd i fodloni'r amcanion hynny
- ei drefniadau ar gyfer nodi a chasglu gwybodaeth berthnasol am gydraddoldeb; mae hyn yn cynnwys gwybodaeth a gasglwyd drwy ymgysylltu â grwpiau gwarchodedig ynglŷn â sut gallai gwaith y darparwr ymwneud â'r ddyletswydd gyffredinol
- ei drefniadau ar gyfer cyhoeddi gwybodaeth berthnasol am gydraddoldeb y mae'n ei chadw ac y mae'n ystyried ei bod yn briodol i'w chyhoeddi
- ei drefniadau ar gyfer:
 - asesu effaith debygol unrhyw bolisi'au ac arferion y mae awdurdod yn eu cynnig, eu hadolygu neu'u diwygio ar grwpiau gwarchodedig
 - monitro'u heffaith wirioneddol a'u heffaith barhaus
 - cyhoeddi adroddiadau lle mae asesiad yn dangos effaith sylweddol (neu effaith debygol) ar allu awdurdod i fodloni'r ddyletswydd gyffredinol
- manylion ynglŷn â sut bydd darparwr yn hyrwyddo gwybodaeth a dealltwriaeth o'r ddyletswydd gyffredinol a dyletswyddau penodol ymhlith gweithwyr, gan gynnwys drwy weithdrefnau asesu perfformiad, er mwyn nodi a mynd i'r afael ag anghenion hyfforddi

² Addaswyd o 'Y canllaw hanfodol i ddyletswydd cydraddoldeb y sector cyhoeddus: Trosolwg i awdurdodau cyhoeddus rhestredig yng Nghymru' a gyhoeddwyd gan y Comisiwn Cydraddoldeb a Hawliau Dynol.

3 Saesneg fel iaith ychwanegol

Dylai arolygwyr cofnodol sicrhau eu bod, yn yr adran am gyd-destun y darparwr, yn cynnwys manylion, lle bo'n berthnasol, am yr ieithoedd sy'n cael eu siarad, a nifer y disgyblion sy'n dysgu Saesneg fel iaith ychwanegol. Dylai pob arolygydd tîm sicrhau eu bod yn defnyddio'r derminoleg gywir wrth gyfeirio at ieithoedd cymunedol ac osgoi enwau sy'n cael eu defnyddio'n gyffredin os ydynt yn anghywir. Byddai'r arweiniad hwn yn berthnasol hefyd i ysgolion cyfrwng Cymraeg, i'r disgyblion hynny sydd â iaith heblaw Cymraeg neu Saesneg yn famiaith iddynt.

Mewn darparwyr lle mae cyfran y disgyblion y mae'r Saesneg yn iaith ychwanegol iddynt yn nodwedd arwyddocaol, dylai sylwadau am faterion fel safonau, lles, profiadau dysgu ac ati, gael eu cynnwys yn yr adrannau perthnasol yn yr adroddiad llawn.

Mae cwestiynau i'w gofyn mewn perthynas â Saesneg fel iaith ychwanegol yn cynnwys:

- A oes polisi darparwr cyfan i gynorthwyo disgyblion sy'n dysgu Saesneg fel iaith ychwanegol, ac os oes, a yw'n cael ei weithredu'n gyson?
- A yw'r amgylchedd yn groesawgar i ddisgyblion sydd â Saesneg fel iaith ychwanegol?
- A yw'r athrawon yn defnyddio gwybodaeth am yr ieithoedd y mae'r disgyblion yn eu siarad?
- A yw'r cwricwlwm cyfan ar gael i ddisgyblion sydd â Saesneg fel iaith ychwanegol? A oes unrhyw athrawon prif ffrwd wedi cael hyfforddiant i'w helpu nhw i ddeall anghenion dysgu disgyblion sydd â Saesneg fel iaith ychwanegol?
- Pa mor agos yw'r cysylltiad rhwng athrawon Saesneg fel iaith ychwanegol ac athrawon prif ffrwd?
- Sut mae gwersi mewn dosbarthiadau prif ffrwd a, lle bo'n berthnasol, yn ystod unrhyw sesiynau tynnu allan o wersi, wedi'u trefnu i ddiwallu anghenion penodol y disgyblion sy'n dysgu Saesneg fel iaith ychwanegol?
- A yw'r darparwr yn olrhain llwyddiant ei ddarpariaeth Saesneg fel iaith ychwanegol drwy arfarnu cyraeddiadau'r disgyblion, ac a yw'n defnyddio'r wybodaeth i nodi targedau ar gyfer gwella?
- A yw'r darparwr yn defnyddio'r iaith gyntaf i gynorthwyo dysgu?
- Sut mae'r darparwr yn diwallu anghenion disgyblion sydd â Saesneg fel iaith ychwanegol pan nad oes unrhyw addysgu cynorthwyol ar gael?
- A yw'r darparwr yn darparu cyfieithiadau o lythyrau a dogfennau'r darparwr mewn ieithoedd cymunedol? Os nad ydyw, sut mae'n cyfathrebu â rhieni sydd ag ychydig o Saesneg/Cymraeg neu ddim o gwbl?
- A yw'r darparwr yn deall yn llawn nad yw diffyg cymhwysedd yn y Saesneg ar ei ben ei hun yn cyfateb i anawsterau dysgu?
- Sut mae'r darparwr yn asesu anghenion disgyblion sydd â Saesneg fel iaith ychwanegol os oes amheuaeth bod ganddynt anghenion addysgol arbennig hefyd?